

Marzenna Magda-Adamowicz

Muzyka a wyobraźnia dziecka przedszkolnego : kontekst teoretyczny

Wartości w muzyce 6, 270-283

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Marzenna Magda-Adamowicz

Uniwersytet Zielonogórski
Zielona Góra

Muzyka a wyobraźnia dziecka przedszkolnego – kontekst teoretyczny

Ludzie odwołują się do wyobraźni niemal w każdej wizji rzeczywistości, w każdym projekcie i programie. Raz wyobraźnię traktuje się jako inspirację naprawy konfliktów, źródło twórczości (np. muzycznej, plastycznej), innym razem jako dyspozycję podlegającą kształceniu i wykształceniu. Życie i osobowość dziecka, które reaguje na otoczenie i przeżywa piękno, jest bogate, kolorowe i dynamiczne, ponieważ muzyka znajduje się wszędzie. To muzyka oddziałuje na jednostkę, dając radość jej wszystkim zmysłom. Ważne jest, aby umiała ją zauważać, usłyszeć i przeżywać. Wrażliwość na muzykę trzeba zaszczerpieć dzieciom bardzo wcześnie. Wielu rodziców wysyła swoje pociechy — nawet 2- i 3-letnie — na zajęcia umuzykalniające, a starsze dzieci — na rytmikę, grę na instrumencie itp., twierdząc, że „muzyka łagodzi obyczaje”. Ja zaś w niniejszym tekście pragnę skupić się na rozwijaniu wyobraźni poprzez muzykę. W tym celu już na samym początku zinterpretuję termin „wyobraźnia”, przedstawię najznamiensze teorie wyobraźni, jej rodzaje, porównam ją z fantazjowaniem, scharakteryzuję wyobraźnię dziecięcą, rozwijanie jej poprzez muzykę i rolę nauczyciela w niniejszym.

Interpretacja terminu „wyobraźnia”

Źródłem wyobraźni jest zmysł wzroku, który dostarcza człowiekowi najwięcej danych o świecie. Wyobraźnia to zdolność do wywoływania, przywoływania i kreowania obrazów umysłowych. Przedrostek „wy-” wskazuje na dynamiczny

charakter procesu przywoływania. Słowo **obrazowanie (obraźnia)** określa proces przedstawienia w świadomości jakiegoś fragmentu rzeczywistości realnie istniejącej i już przeżytej, albo rzeczywistości wymaginowanej, czyli wyobrażonej. Zdarza się i tak, że życie w wyobraźni staje się dla jednostki jedyną rzeczywistością. Skutkiem takiego stanu może być wówczas choroba psychiczna.

Wyobraźnia, obok spostrzeżenia, wrażenia, uwagi i pamięci to domena rozwoju procesów poznawczych. W tej sferze u dziecka rozwija się uwaga i pamięć dowolna. Poza tym, że potrafi ono zapamiętać wierszyk, piosenkę, rozpoznać i nazwać zwierzątka, owoce i warzywa, to potrafi przez dłuższy czas skupić się na jednym zadaniu, ćwicząc koncentrację. Dziecko bujnie fantazjuje, co pomaga mu w tłumaczeniu otaczającego świata. Rozwój umysłowy dziecka zależy od jego wrodzonych zdolności oraz emocjonalnej atmosfery, w której wzrasta. Ważne jest też motywowanie go, wzmacniające jego wysiłki w zdobywaniu nowej wiedzy i doświadczeń. Organizowanie nowych sytuacji zawsze wywołuje pragnienie wyrażenia myśli, uczuć, wątpliwości, zachęca do porównania z wcześniejszymi świadczeniami, do wyciągania wniosków oraz daje materiał do marzeń. Wyrażanie uczuć, myśli, emocji jest również typową cechą jego rozwoju uczuciowego i społecznego. Dziecko nie potrafi od razu wyjaśnić swoich uczuć. Emocje mają wpływ na przekazywane komunikaty, przystosowanie psychiczne i społeczne do otoczenia. Dzieci są pogodne i wesołe, a za moment smutne i zatroskane, co wynika z łatwości przejawiania ekspresji, większej ilości i intensywności uczuć wyższych, skierowanych na najbliższych. Prawidłowy rozwój u dziecka niektórych wymienionych wcześniej sfer tworzy jedną całość, stanowiąc zintegrowaną osobowość¹.

Naturalnym „przedłużeniem” wzroku jest zdolność do przywoływania obrazów umysłowych pozbawionych aktualnych informacji. Ta zdolność do wywoływania obrazów jest właśnie wyobraźnią, czyli jest to możliwość kreowania obrazów umysłowych o różnym stopniu szczegółowości².

Teorie wyobraźni

Na gruncie refleksji społecznej i pedagogicznej nie stworzono całościowej teorii wyobraźni. W literaturze naukowej podkreślano jej funkcje: poznawcze, kreatywne i kompensacyjne dyspozycji psychicznej.

Pedagodzy nie zdołali skonstruować oryginalnej teorii. Jednak w praktyce edukacyjnej pojawiła się koncepcja, która wywarła znaczny wpływ na teorię pe-

¹ B. Szmiągowska: *Marzenia senne dzieci*. Wrocław 2002.

² J. Górniewicz: *Kategorie pedagogiczne: odpowiedzialność, podmiotowość, samorealizacja, tolerancja, twórczość, wyobraźnia*. Olsztyn 1997.

dagogiczną, której autorem jest John Dewey. W przekonaniu tego filozofa i pedagoga wyobraźnia obecna jest wszędzie tam, gdzie rzeczy dobrze znane nabierają cech nowości, a doświadczenia stają się zagadkowe i intrygujące. Wyobraźnia łączy świat marzeń ze światem realnym. Dewey traktował wyobraźnię jako dyspozycję przyczyniającą się do poszerzenia przeciętnego ludzkiego doświadczenia. Wyobraźnia potrzebna jest zarówno do: sporządzenia programu i planu pracy pedagogicznej, określenia jego celu i drogi osiągnięcia pewnych zamierzeń. John Dewey uważał, iż rolę kształtującą i modyfikacyjną powinna spełniać szkoła, która nie ogranicza swojej działalności do przekazywania wiadomości i kształtowania cech charakteru uczniów akceptowanych przez społeczeństwo. Nowoczesna szkoła, zdaniem Deweya, miała stymulować ciekawość badawczą uczniów, stawiać autentyczne problemy, które dzieci muszą rozwiązać w trakcie zajęć lekcyjnych. Taka szkoła odwołuje się do dziecięcej wyobraźni i wrażliwości poznawczej. Rozwija ona i kształtuje dyspozycje i mechanizmy psychiczne. Wiedza ma być skutecznie zapamiętana, musi być zdobyta wysiłkiem. Wiedza staje się zbędnym balastem, jeśli zostaje podana jako materiał tylko do zapamiętania.

Psychologowie w wykazie zdolności ludzkich sytuują wyobraźnię pomiędzy pamięcią (odtworzenie rzeczywistości), a myśleniem (kreowanie rzeczywistości). Współdziała ona z wieloma mechanizmami psychicznymi oraz integruje różne procesy zachodzące w psychice. Związana jest z uwagą, emocjami, pamięcią, empatią, myśleniem i wieloma innymi dyspozycjami. Rola wyobraźni, jako źródła strukturalizacji danych, jest szczególnie ważna w procesie odbioru dzieł sztuki. Dzięki tej dyspozycji przedmiot estetyczny staje się artystycznym, bo zostaje prześwietlony wyobraźnią człowieka. Jednak wyobraźnia nie zawsze zajmuje centralne miejsce w teorii ludzkiego poznania. Na przykład u św. Tomasza z Akwinu wyobraźnia zajmuje miejsce pośrednie między rozumem, który jest gwarantem jasności i poprawności poznania, a zmysłami, dzięki którym poznanie świata jest w ogóle możliwe. Wyobraźnia uzupełnia luki w spostrzeżeniach. Czyni je pełniejszymi i łatwiejszymi do interpretacji. Wyobraźnia pozwala człowiekowi przewidywać reakcje innych ludzi. Jest też dyspozycją odrywającą człowieka od realnego życia i wprowadzającą go w stan fikcji. Jednostka też kompensuje sobie niedostatki codzienności i koloryzuje szarą rzeczywistość. Ta funkcja wyobraźni podejmowana jest przede wszystkim na gruncie psychoanalizy. Napotykać na trudności, człowiek wytwarza różnorodne mechanizmy obronne i próbuje zmierzyć się z problemami na podstawie posiadanej wiedzy, doświadczenia i mechanizmów adaptacyjnych. Kiedy te czynniki zawodzą, wówczas wyobraźnia staje się głównym i chwilowym terenem aktywności psychicznej jednostki. Marzy ona na jawie, próbując w ten sposób rozwiązać problem. Przyjmuje różne założenia, nie zawsze zgodne z realnymi faktami.

Rodzaje wyobraźni

Podstawową cechą życia psychicznego jest możliwość uświadamiania sobie przedmiotów i zjawisk, które kiedyś widzieliśmy. Dziecko słyszy niegdyś wysłuchaną muzykę. To oznacza, że odnawia w świadomości słuchowy obraz zjawiska, który kiedyś przeżywało. Ten proces nazywamy **wyobrażeniami odtwórczymi (biernymi, reprodukcyjnymi, mimowolnymi)**, ponieważ są one odnową dawnych spostrzeżeń³. Istnieje jednak różnica między rzeczywistością spostrzeganą a wyobrażeniami odtwórczymi. Wyobrażenia mają mniej ostrą barwę i kształt⁴. W wyobrażeniach odtwarzamy główne cechy zjawiska muzycznego, omijając wiele drobnych, drugorzędnych. Czasami następuje też mieszanie się różnych spostrzeżeń słuchowych. Wyobrażenie więc nie jest ścisłym odtworzeniem dawnych spostrzeżeń, mogą pojawiać się zupełnie nowe cechy. Zatem wyobrażenie może być nawet deformacją wcześniej dokonanych spostrzeżeń. Niektóre wyobrażenia są odnawiane w świadomości poprzez przypominanie dawnych przeżyć lub przybywanie co jakiś czas w podobnych sytuacjach muzycznych.

Dziecko słucha np. muzyki Vivaldiego *Cztery pory roku*, na podstawie której nauczyciel wraz z dziećmi wypowiadają się. Wówczas wyobraża sobie jakąś przygodę. Tutaj mamy do czynienia z wyobrażeniami wytwórczymi, czyli jednostka wyobraża sobie obrazy, których wcześniej nie widziała, ale z przedmiotów, które już zna i słyszała ich nazwy⁵.

Nikt nie widział średniowiecznych, walczących rycerzy, szatana, mórza północnych czy południowych. Dzieci tworzą sobie ich wyobrażenia. Zatem tworzenie w umyśle wyobrażeń rzeczy wcześniej niewidzianych odznacza się dużą fantazją i jest określane mianem **wyobrażeń twórczych**. Trzeba zauważyć, że niektórzy utożsamiają wyobrażenia wytwórcze z wyobrażeniami twórczymi⁶. Uważam, że jest między nimi różnica. Te drugie powstają w umyśle dziecka z wcześniej nieobserwowanych zjawisk muzycznych z wykorzystaniem fantazji. Bez muzycznej wyobraźni twórczej np. Johann Strauss (syn) nie stworzyłby walców wiedeńskich. Tylko wyobraźnia twórcza pozwoliła mu najpierw w umyśle skonstruować wizję, którą poparł swoją twórczością. Jego twórczość wyprzedzała ówczesny dorobek kultury muzycznej, była innowacyjna od istniejących utworów muzycznych.

Wyobraźnia twórcza ma ścisły związek z pamięcią. Wykorzystuje bowiem wcześniej zapamiętaną wiedzę, poza którą wykracza⁷. Istotne są tutaj dwie ce-

³ M. Jankowska: *Zarys psychologii*. Warszawa 2005.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

⁷ K. Szmidt: *Pedagogika twórczości*. Gdańsk 2007.

chy, czyli stopień jasności powstałych obrazów i stopień ich oryginalności⁸. Cechą charakterystyczną wyobraźni twórczej jest duża dynamika obrazów umysłowych, ciągle ich przekształcanie w jakościowo odmienne wyobrażenia⁹, co oznacza, że chcąc kształtować wyobraźnię twórczą, należy ciągle stymulować zdolności kojarzenia różnych faktów i zdolność przekształcania treści powstałych wyobrażeń¹⁰.

Powstawanie wyobrażeń może być swobodne lub kierowane. Wyobrażenia kierowane nie poddają się nasuwającym obrazom, lecz aktywnie kształtujemy wyobrazenie czegoś według naszych potrzeb¹¹. Człowiek za pomocą wyobraźni musi opanować daną dziedzinę, wnikać głęboko w warunki rzeczywiste, bo tylko wówczas może urzeczywistnić wyobrażenia czy nawet marzenia. Można też mówić o prospektywnym charakterze wyobraźni, gdyż ona pozwala przewidywać zdarzenia, przewidywać rozwój sytuacji¹². Wyobraźnia muzyczna jest regulowana przez wyznaczony sobie cel.

Wyobraźnia, „będąca umiejętnością przywoływania nieobecnych przedmiotów i zdolnością tworzenia nowych obrazów mentalnych na podstawie wcześniejszych doświadczeń zmysłowych, »pracuje« głównie dzięki dwóm procesom: 1) kojarzeniu informacji; 2) transformowaniu (przekształcaniu) informacji”¹³. Te procesy przebiegają najintensywniej z wykorzystaniem analogii i metafor, w czasie realizacji których wykorzystuje się: personifikację, metamorfozy, animizm. Wszystko, co nas otacza, jest wynikiem wyobraźni skryształizowanej w obiektach¹⁴. Wyobraźnia odtwarza czasami dosłownie spostrzeganą rzeczywistość. Dokonuje ona również operacji na doświadczeniu człowieka, czyli przeinacza ciągi zdarzeń, dopełnia obrazy, tworząc nową jakość¹⁵.

Pedagogiczne koncepcje wyobraźni można podzielić na trzy grupy, traktujące wyobraźnię jako: 1) przedmiot oddziaływań edukacyjnych, staje się ona celem, realizowanym za pomocą różnych technik i metod pracy; 2) dyspozycję psychiczną, którą wykorzystują uczniowie i nauczyciele do wyzwiania swojej twórczości, czyli będącą źródłem inwencji pedagogicznych; 3) dyspozycję, dzięki której następują przemiany organizacyjne oświaty¹⁶.

Dla twórczości i marzeń istotne jest używanie własnych zdolności wyobraźniowych, tworzenie wyobrażeń nowych, oryginalnych, kojarzących odległe

⁸ Ibidem.

⁹ W. L i m o n t: *Analiza wybranych mechanizmów wyobraźni twórczej. Badania eksperymentalne*. Toruń 1996

¹⁰ Ibidem.

¹¹ M. J a n k o w s k a: *Zarys...*

¹² Ibidem.

¹³ K. S z m i d t: *Pedagogika...*, s. 216.

¹⁴ D. K u b i c k a: *Twórcze działanie dziecka w sytuacji zabawowo-zadaniowej*. Kraków 2003.

¹⁵ J. G ó r n i e w i c z: *Kategorie...*

¹⁶ Ibidem.

skojarzenia i pomysły¹⁷. Gdy wyobraźnia odrywa się już od rzeczywistości, to wówczas przeradza się w fantazję¹⁸. Wyobrażenia i fantazje, jako wcześniej postrzegane przedmioty i tworzone w umyśle ich różne konfiguracje, są źródłem marzeń, które w zarysie tutaj przeanalizujemy.

Wyobraźnia pozwala na różne sposoby reagowania na trudną sytuację, dlatego spełnia funkcję:

1. Kompensacyjną — kreowanie wyobrażeń i marzenie na jawie. Jednostka usuwa barierę psychologiczną poprzez wyobrazeniowe zniszczenie owej trudności. Dokonuje tego na wiele sposobów, ale jest to chwilowe poczucie zadowolenia i spełnienia.

2. Inspirującą — człowiek nie ogranicza się tylko do wyobraźni, ale pojawiają się pomysły, jak rozwiązać dany problem wraz z wyobrażeniem konsekwencji podjętych decyzji.

Jest wiele czynników blokujących rozwój wyobraźni, do których zaliczamy m.in. edukację autorytarną, zmuszanie dzieci do uległości, konformizmu, zachowań adaptacyjnych, wprowadzanie uczniów w poczucie zagrożenia, lęku, strachu. Edukacja taka prowadzi do blokady wyobraźni i twórczych możliwości dziecka.

Wyobraźnia a fantazja

Włodzimierz Szewczuk definiuje wyobraźnię jako „sprawność myślowo-wyobrażeniowego przedstawiania sytuacji, zdarzeń, całych ciągów zdarzeń, będących przetworzeniem sytuacji, wzbogaceniem wcześniejszych doświadczeń, albo przedstawieniem nowych sytuacji, zdarzeń i ciągów zdarzeniowych”¹⁹. Dla odmiany Wincenty Okoń przyjmuje za wyobraźnię i fantazje „proces psychiczny polegający na tworzeniu nowych wyobrażeń i myśli na podstawie posiadanej wiedzy i doświadczenia”²⁰.

Zarówno w psychologii, jak i pedagogice występują zamiennie dwa pojęcia bliskoznaczne określające zdolność człowieka do wytwarzania obrazów umysłowych: wyobraźni i fantazji.

Wspomniane w definicjach „obrazy umysłowe” to wyobrażenia. Ich powstanie wiąże się z:

— procesem analizy — kawałkowaniem tego, co stanowi zawartość doświadczenia, pamięci tego, co aktualnie znajduje się w zmysłach;

¹⁷ K. S z m i d t: *Pedagogika...*

¹⁸ M. J a n k o w s k a: *Zarys...*

¹⁹ W. S z e w c z u k: *Słownik psychologiczny*. Warszawa 1985

²⁰ W. O k o ń: *Słownik pedagogiczny*. Warszawa 1979, s. 356.

— dostrajaniem się do siebie np. pewnych reguł, rozczłonkowanych elementów;
 — powstaniem nowego „tworu”, mającego określone znaczenie i wartość dla jednostki.

Piaget precyzuje, iż wyobrażenie jest ogniwem pośrednim między spostrzeżeniem a pojęciem.

Mechanizm budowania wyobrażeń muzycznych przedstawia się następująco: na początku słowa, dźwięki wiązały się z przedmiotem, a właściwie ze słuchowym lub wzrokowym jego obrazem. Dalej dźwięk wiąże się z wyobrażeniem muzycznym. Wyobrażenie muzyczne zawiera już w sobie pewną formę uogólnienia licznych słuchowych spostrzeżeń na określony temat. Pierwsze dźwięki dziecka to odzwierciedlenie danych zmysłowo pojedynczych przedmiotów oraz działań. Owe pojęcia mają charakter wyobrażeń²¹.

Przechodząc do próby zdefiniowania pojęcia „fantazja”, należy przywołać obszar badania:

1. Jeżeli rozważamy proces psychiczny, z punktu widzenia osiągniętych dzięki niemu rezultatów — jest to szczególna siła psychiczna, zdolność, funkcja świadomości, stan świadomości. Proces, w wyniku którego możliwe jest stworzenie czegoś nowego, nowych obrazów, oryginalnych idei, nowego ich uporządkowania, nowych zależności.

2. Jeżeli kategoryzujemy poprzez cele, jest to zdolność czynienia namacalnym tego, czego nie ma i nie może być. Zdolność do przedstawienia obiektu „obecnym”, chociaż go nie ma.

3. Jeżeli przez negację, jest to stan świadomości, analogiczny do spostrzeżeń, lecz nieodpowiadający działającym bodźcom.

„Fantazja” jako pojęcie pochodzi z języka psychoanalizy, oznacza pewien wyobrażony scenariusz, w którym w sposób jawny lub ukryty osoba spełnia swoje życzenia i marzenia, czyli jest ona elementem rzeczywistości psychicznej. To, co podmiot uważa za swoje rzeczywiste wspomnienie, jest — z punktu widzenia psychoanalizy — jedynie jego fantazją i nie musiało się wydarzyć w rzeczywistości lub wydarzyło się inaczej niż jest to relacjonowane przez podmiot²².

W najwęższym znaczeniu tego terminu, pod pojęciem fantazji rozumieć należy marzenie dzienne, scenariusz snuty przez podmiot w stanie świadomości, w którym prezentuje sobie pożądaną lub niepożądaną przebieg pewnych przyszłych lub przeszłych wydarzeń. W szerszym znaczeniu fantazja pochodzi z nieświadomości i są to przekonania, wspomnienia przeszłych wydarzeń oraz mogą wynikać z nerwic²³.

Fantazja rozwija się u człowieka w dwóch kierunkach. Najpierw dominuje **fantazjowanie subiektywne**, czyli tworzenie wewnętrznego świata, wynikające

²¹ *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*. Red. M. Żebrowska. Warszawa 1972.

²² H. Segal: *Marzenia senne, wyobrażenia i sztuka*. Kraków 2003.

²³ *Ibidem*.

z wewnętrznych potrzeb dorastających, którego efektem jest np. twórczość literacka. Nieco później pojawia się **fantazjowanie obiektywne**, dotyczące świata zewnętrznego, a polega na intelektualizacji i obiektywizacji. Ten typ fantazji pojawia się w toku rozwoju pojęciowego modelu rzeczywistości. Dzięki intelektualizacji fantazja może oderwać się od konkretnych obiektów w kierunku penetrowania świata abstrakcji²⁴. Rozwojowi fantazji sprzyja myślenie pojęciowe i abstrakcyjne. Od pasywnej, imitującej wyobraźni jednostka przechodzi do aktywnego i celowego fantazjowania²⁵. Fantazja staje się wyższą funkcją psychiczną, którą można spożytkować na rzecz twórczości. Jednocześnie umożliwia ona rozwój myślenia abstrakcyjnego i jest integralną cechą myślenia realistycznego. Jest ona możliwa, gdy jednostka potrafi oderwać się od konkretnej sytuacji, co pojawia się dzięki abstrahowaniu. Rozwój u dziecka świadomości rodzi możliwość bardziej swobodnego fantazjowania i aktywności własnej. Fantazjowanie ułatwia dziecku (zwłaszcza w okresie dorastania) radzenie sobie z własnymi emocjami i antycypowaniem przyszłości²⁶.

Z fantazją nierozzerwalnie wiążą się marzenia: aktywność wyobrażeniowo-myślowa, której przedmiotem jest zaspokojenie pragnień i dążeń, zamierzeń dotyczących własnego życia. Ucieczka w marzenia zaspokaja potrzeby i daje zadowolenie, którego brakuje w życiu codziennym. Wszyscy w pewnym stopniu poddają się fantazji.

Cechy wyobraźni dziecięcej i etapy jej rozwoju

Głównym celem wychowania muzycznego jest przygotowanie dzieci do świadomego korzystania z dorobku kultury muzycznej oraz twórczego uczestnictwa w życiu muzycznym. Niniejsze wypływa z przekonania, że w wykształceniu bogatej osobowości wychowanie muzyczne ma swój bardzo istotny udział i że rozwój kultury muzycznej narodu może dokonywać się tylko przez harmonijne i proporcjonalne kształcenie twórców, wykonawców oraz odbiorców muzyki.

Wychowanie muzyczne dokonuje się poprzez różne formy aktywności dziecięcej: śpiew, grę na instrumentach, ruch przy muzyce, tworzenie muzyki i słuchanie jej. Formy te rozwijają i kształcą zdolności wykonawcze, zdolności percepcji, wrażliwość na muzykę. One zaspokajają bieżące potrzeby estetyczne

²⁴ D. K u b i c k a: *Twórcze działanie dziecka...*

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

dziecka. Przygotowują też do percepcji muzyki poważnej, stwarzają możliwość bezpośredniego kontaktu dziecka z nią.

Kontakt z muzyką rozwija aktywną i twórczą wyobraźnię. U podstaw wielu zadań muzycznych leży samodzielne rozwiązanie ich przez dzieci, które mają charakter indywidualny i wpływają na rozwój myślenia dywergencyjnego. W początkowym etapie życia dziecko nie potrafi tworzyć wyobrażeń, które „stanowią podstawę treści orientacyjne — badawczej działalności dziecka i jego wiadomości o świecie”²⁷. Dopiero gdy wykształci się u niego schemat stałego przedmiotu (około drugiej połowy 2. roku życia), pojawiają się pierwsze wyobrażenia. Są one wynikiem „opracowania” aktywności spostrzeżeniowej. Dostrzega się w nich pewien stopień abstrakcji i generalizacji. Jako że wiedza małego dziecka o otaczającym świecie jest uboga, pomija ono często istotne różnice między przedmiotami i zjawiskami (choć jest zdolne do ich różnicowania), upodabniając je wzajemnie. Podobnie postępuje ono z materiałem słownym: „tworząc dziwaczne, a czasem błyskotliwe i niespodziewane udane neologizmy, formy gramatyczne, połączenia słowne i wyrażenia”²⁸.

W początkowym okresie wychowania przedszkolnego dziecka 3—4-letniego dominuje wyobraźnia bierna i mimowolna. Dziecko odtwarza podczas zabawy na nowo przeżywaną kiedyś sytuację, widziane sprawy i zjawiska. Im bogatsze i różnorodniejsze jest jego życie, tym szybciej rozwija się wyobraźnia. Nie bez znaczenia jest fakt, że przedszkolak styka się w środowisku z elementami realnymi i fikcyjnymi. Pierwsze z nich związane są z zaspokajaniem potrzeb biologicznych, z kontaktami społecznymi, z empirycznym badaniem otoczenia. Natomiast w świat fikcji wprowadzają dziecko baśnie, filmy, programy telewizyjne, obcowanie z dziełami sztuki. Współlistnienie rzeczywistości i fikcji jest dla dziecka czymś naturalnym. Dynamika rozwoju wyobraźni stanowi często przyczynę zatracenia granicy między rzeczywistością a fantazją. Dlatego trzeba nauczyć dziecko odróżnienia fikcji od rzeczywistości. To, co jest bliskie doświadczeniu lub zgodne z dotychczasową wiedzą dziecka, stanowi kryterium przyporządkowującym do rzeczywistości. Najczęściej nowość jest dla dziecka równoważnikiem nierealności. Proces różnicowania zachodzi w naturalny sposób w rozwoju malucha. 4-latki stopniowo uczą się rozpoznawać obiekty i przedmioty nierealne w świecie. Wiąże się to z faktem kierowania się wiedzą. Dzieci starsze, dysponujące większą wiedzą o rzeczywistości, stosują ją jako kryterium rozróżnienia tych dwóch, przenikających się światów.

Wyobrażenia dziecka charakteryzują się dużą ekspansywnością stanów wewnętrznych. Przeżycia emocjonalne bywają źródłem wielu wyobrażeń. Dzieci o dużej wrażliwości uczuciowej mają skłonności do przeżywania wielu fikcyj-

²⁷ *Psychologia rozwojowa...*, s. 271.

²⁸ I.M. R o z e t: *Psychologia fantazji. Badania twórczej aktywności umysłowej*. Tłum. A. N o w i Ń s k a. Warszawa 1982, s. 238.

nych sytuacji. „Przeżycia emocjonalne [...] nie tylko wywierają wpływ na wyobraźnię, lecz również budzą i rozwijają czynności intelektualne”²⁹. Pod koniec okresu przedszkolnego wyobraźnia dziecka staje się coraz bardziej twórcza i dowolna. Zaczyna się ona stopniowo uniezależniać od jego działalności. Dziecko może wyobrażać sobie nie tylko przedmioty i zjawiska, ale ich przekształcenia. „Starsze dzieci przedszkolne mają wiele wyobrażeń z życia ludzi i przyrody, mają więc dzięki wyobraźni i pamięci większą łatwość powracania myślą do zdarzeń minionych, a także przewidywania i ustalania sytuacji i zadań, które mają nastąpić w bliższej czy dalszej przyszłości”³⁰. Wyobraźnia to dynamiczny proces myślowy polegający na przywoływaniu do istnienia obrazów umysłowych wbudowanych w świadomość jednostki przez wcześniejsze doświadczenia, zdolność do przywoływania i kreowania takich obrazów. Charakterystyczne dla wyobraźni dziecięcej są:

1. Antropomorfizacja — nadawanie ludzkich cech zjawiskom. Dziecko potrafi traktować rośliny i zwierzęta jak człowieka i rozmawia z nimi, może wyrazić swoje uczucia i marzenia.

2. Animizacja — nadawanie wszystkim rzeczom i zjawiskom pierwiastka duchowego. Krasnale, duszki, czarodzieje wypełniają dziecięcą wyobraźnię. Dobre — pomagają realizować śmiało marzenia, a złe można pokonać sprytnym zaklęciem lub magią.

3. Personifikacja — nadawanie zabawkom ludzkich cech.

Prócz wymienionej wyżej właściwości wyobraźni, dzieci poznają środowisko społeczne i przyrodnicze. Mają bowiem przekonanie, że ich bajkowi bohaterowie odczuwają te same co one emocje, że czują, cierpią, myślą, rozmawiają i przeżywają te same radości i lęki. „Na wyobraźnię składa się cztery lub pięć funkcji: percepcja, która materiał ten utrwała i pozwala odtwarzać; umysł, który nadaje proporcje i strukturę; oraz smak i wrażliwość intelektualna, pozwalająca odczuwać zadowolenie związane ze spostrzeganym pięknem lub samą myślą o nim”³¹. Rozwój powyższych funkcji jest nierozzerwalnie związany z rozwojem osobowości człowieka i jego wewnętrznych motywacji. Istotne znaczenie ma tutaj oddziaływanie rodziny i otoczenia, zabiegi wychowawcze i wpływ przedszkola, nadające nowy kierunek prawidłowościom funkcjonowania fantazji.

²⁹ I. Dudzińska, S. Lipina, H. Mystkowska, R. Roszczak: *Metodyka wychowania w przedszkolu*. Cz. 2. Warszawa 1976, s. 247.

³⁰ Ibidem, s. 174.

³¹ I.M. Rozet: *Psychologia...*, s. 14.

Rozwijanie wyobraźni dziecięcej muzyką

Muzyka ma wpływ na rozwój procesów poznawczych, tj.: ćwiczenia rozwijające wrażliwość na bodźce akustyczne rozwijają słuch muzyczny, uwrażliwiają dziecko na niezauważalne cechy zjawisk oraz przyczyniają się do dokładniejszego jego spostrzegania. Bogactwo spostrzeżeń ma szczególny wpływ na rozwój myślenia konkretnego i abstrakcyjnego oraz intensyfikuje uwagę. Koncentracja uwagi na przedmiocie dla dziecka abstrakcyjnym, jakim jest muzyka, słuchanie i zapamiętywanie linii melodycznej, pamiętanie fragmentów, które już przebrzmiały, porównywanie ich ze sobą, klasyfikowanie jako takich samych, podobnych, kontrastowych — to czynności umysłowe, które rozwijają spostrzegawczość, uwagę, pamięć i sprawność operacji myślowych.

Rozwijając umiejętność dostrzegania i odczuwania piękna, przekłada się bezpośrednio na ekspansję twórczą dzieci. Dlatego należy po wysłuchaniu muzyki umożliwić im różnorodną działalność plastyczną, ruchową, zachęcać do wypowiedzania się. Dzieci bardzo lubią zajęcia, gdy występuje w nich zupełna swoboda, dowolność wyrażenia swoich myśli, przeżyć i odczuć. Podczas tego typu zajęć niektóre dzieci tworzą samodzielnie, inne początkowo wzorują się na pracach swoich kolegów, ale po podaniu przykładów i zachęceniu do samodzielności starają się stworzyć coś nowego. Chłopcy bardzo lubią rozwiązywać zagadki, rebusy, krzyżówki, a także sami je układają. Dziewczynki natomiast uwielbiają manipulować pacynkami i kukiełkami, których w przedszkolu jest dość dużo, opowiadają one utwory znane dzieciom lub wymyślone przez siebie.

Duże znaczenie (szczególnie w wieku 3—5 lat) mają zabawy dowolne, w których odtwarzane są przeżycia, rytm, nastrój muzyki, doświadczenia, tworzy się nowe treści łączone w sposób dowolny. Gromadząc treści do zabawy, dziecko uaktywnia niemal wszystkie funkcje poznawcze: spostrzegawczość, uwagę, pamięć, wyobraźnię i myślenie. Zabawy dzieci młodszych trwają krótko (do kilkunastu minut), bo każdy nowy bodziec wywołuje u nich nowe skojarzenia, tworząc nową sytuację zabawową. Zabawa stanowi także jedną z metod organizowania pracy wychowawczej z dziećmi. Wówczas jej inicjatorem jest nauczyciel, chcący osiągnąć określony cel. By rozwijać wyobraźnię wychowanków, nauczyciel winien: wspierać spostrzeżenie i wyobraźnię dziecka, wzbogacać jego doświadczenia muzyczne, stosować zasadę indywidualizacji i konsekwencji. Warto wpajać dzieciom przekonanie, że odwaga, śmiałość, samodzielność i uczciwość powinny wykazywać w różnych sferach aktywności. Należy rozwijać cechy osobowości sprzyjające wytrwałości, ponadto gotowość do przezwyciężenia trudności, dobroć, dążenie do doskonałości, atrakcyjności, akceptowanie komplikacji oraz wrażliwości i twórczości.

Chcąc rozwijać wyobraźnię muzyczną dziecka, poleca się metody wpływu bezpośredniego: inspirowania artystycznej działalności dziecka (ćwiczenia mu-

zyczne, plastyczne, literackie i językowe, teatralne), zabawowe i myślenia twórczego. Zalecane są także metody wpływu pośredniego: zachęty i nagrody. Każdy aspekt działalności wychowawczej w przedszkolu wpływa na rozwój osobowości dziecka i roznieca jego wyobraźnię. Kontakt z dziełami muzycznymi wywołuje przeżycia emocjonalne, stany uczuciowe, budzi i rozwija czynności intelektualne. Duże znaczenie w rozwoju wyobraźni muzycznej pełnią wypowiedzi na temat wysłuchanej muzyki. Dużą dowolność i spontaniczność w działaniu muzycznym zapewniają dzieciom zajęcia z umuzykalnienia i gimnastyki.

Rola nauczyciela w pobudzaniu wyobraźni muzyką

„Rozwijanie wyobraźni twórczej, inicjatywy i pomysłowości, oraz wdrażanie umiejętności wyrażania ich w dostępnych formach ekspresji”³² — to cele wytyczające jasno kierunek pracy nauczyciela. Są one uwarunkowane czynnikami rozwoju umysłowego i społecznego przedszkolaka. Jako że wyobraźnia pełni funkcje: poznawczą, stymulacyjną, kompensacyjną i terapeutyczną, należy dokładać wszelkich starań, by rozwijać jej sprawność. Nauczyciel, realizując wychowanie muzyczne, musi uwzględnić czynniki twórczego kształcenia, czyli:

1. Indywidualne cechy dziecka i stosować zindywidualizowane metody pracy. „Stawianie indywidualnych zadań stwarza szczególnie sprzyjające warunki dla otwartego, samodzielnego, nie konformistycznego wyrażenia przez uczniów ich uczuć i wrażeń”³³.

2. Kreować twórczą atmosferę.

3. Zapewniać prawidłowe, życzliwe stosunki do poszukiwań i oryginalnych wypowiedzi.

4. Troskę o dzieci uzdolnione muzycznie, nie dopuszczać do ich izolacji.

5. Samodzielne pokonywanie przeszkód w trakcie aktywności umysłowej.

6. Mechanizmy aktywności umysłowej i ich dynamikę, które umożliwiają realizację procesu twórczego.

W przedszkolu rozwijamy poprzez muzykę wyobraźnię zarówno odtwórczą, jak i twórczą, sprzyjają temu zabawy „St. Szuman, określając stopień ważności każdego z czterech czynników rozwoju psychicznego dziecka dla okresu przedszkolnego, uznał aktywność własną dziecka przejawiającą się w zabawie za czynnik pierwszoplanowy”³⁴.

³² I. Dudzińska, S. Lipina, H. Mystkowska, R. Roszczak: *Metodyka wychowania...*, s. 174.

³³ I.M. Rozet: *Psychologia...*, s. 248.

³⁴ I. Dudzińska, S. Lipina, H. Mystkowska, R. Roszczak: *Metodyka wychowania...*, s. 16.

W trakcie procesu wychowania muzycznego dzieci przedszkolnych, nauczyciel powinien przede wszystkim poznać nie tylko czynniki warunkujące rozwój wychowanków, ale także samych wychowanków. Dążąc do rozwoju wyobraźni muzycznej, nauczyciel winien wykorzystywać wszystkie nadarzające się momenty, wykazując się empatią i postrzegając świat oczami dziecka. Ma aktywnie uczestniczyć w kreowaniu rzeczywistości i wspierać swoich podopiecznych w procesie rozwijania i zastosowania w działaniu nowych doświadczeń poznawczych i emocjonalnych, oraz całościowo traktować te przeżycia. Winien dążyć do tego, by nauczanie — uczenie się było twórczym procesem, wynikającym z potrzeb dziecka, wspieranym przez nauczyciela.

Zakończenie

Klasyczna muzyka — dowodzą liczne badania — wzmacnia pamięć, wyobraźnię przestrzenną, rozumowanie, logikę, co jest wynikiem zwiększenia poziomu katecholamin oraz serotoniny, neuroprzekazników biorących udział w procesie uczenia się. Badania wykazują też, że słuchanie muzyki instrumentalnej we wczesnym dzieciństwie wspiera również rozwój zdolności matematycznych. Muzyka poprawia i utrwala proces zapamiętywania, ponieważ stymuluje układ limbiczny, który jest emocjonalnym centrum mózgu i ma ścisły związek z uczeniem się.

Konkludując powyższe rozważania, stwierdzić należy, iż muzyka ma ogromne znaczenie w życiu każdego dziecka, począwszy od okresu prenatalnego, poprzez poszczególne etapy rozwoju, aż do okresu pełnej dorosłości. Jej działanie ma szeroki wpływ emocjonalny na człowieka. Dzięki niej rozwija się wyobraźnię, poczucie piękna, harmonii, radości, smutku itp. Z jej pomocą nasze umiejętności stają się większe, potrafimy szybciej i lepiej rozwijać się, myśleć, tworzyć, leczyć i odpoczywać. Szczególnie nieocenione wartości niesie muzyka w toku rozwoju dziecka. Ono bez nawyków odbiera ją w pełni, spontanicznie wzbogacając swój świat, rozwija wyobraźnię, uczucia. Muzyka więc nie tylko „łagodzi obyczaje”, ale też jest „silnikiem napędowym” wyobraźni i uczuć poematycznych i odczuwanych przez nie.

Marzenna Magda-Adamowicz

**Music and Pre-school Child's Imagination —
Theoretical Context**

S u m m a r y

Music is extremely important in the life of every child. It exerts strong emotional impact on human existence. Owing to music, imagination, sense of beauty and harmony, happiness and sadness are being developed. With its help our skills are expanded and we can learn, think, create, cure and rest more effectively. In the article, the author interprets the concept of imagination, its types and most popular theories, as well as the characteristics of children's imagination and the role of a music teacher in its development. Music is of particular significance to the process of growing up. A child experiences it fully, spontaneously enriching his/her world, developing his/her imagination, feelings and judgements. Hence, music not only "has charms to soothe the savage breast" but it is also a "motor" for imagination and feelings understood and experienced by a child.

Key words: music, imagination, child, values

Marzenna Magda-Adamowicz

**La musique et l'imagination de l'enfant d'âge préscolaire —
contexte théorique**

R é s u m é

La musique possède une grande importance dans la vie de chaque enfant. Son action a un impact émotionnel sur l'homme. Grâce à elle se développe : imagination, beauté, harmonie, joie, tristesse et autres. Avec son aide nos capacités accroissent, nous pouvons plus vite nous développer, penser, créer, guérir et nous reposer. L'auteur interprète dans le texte la notion d'imagination, ses types, les théories les plus populaires, ainsi que les traits caractéristiques de l'imagination de l'enfant et le rôle de l'enseignant de musique dans son développement. La musique apporte des valeurs inestimables particulièrement dans le développement de l'enfant. Dépourvu d'habitudes, il la perçoit entièrement, en enrichissant spontanément son monde, en développant son imagination, ses sentiments et sensations. La musique donc non seulement « adoucit les mœurs » mais elle est également un « moteur d'entraînement » de l'imagination et des sentiments éprouvés.

Mots-clés : musique, imagination, enfant, valeurs